

Цифрові репозитарії – світовий досвід та перспективи в Україні

Ткач Віталій Анатолійович –
студент (магістр) Білоцерківського
інституту економіки та управління

На рубежі XX і XXI ст. неспроможність ринкової концепції, що діяла, у сфері ІТ провідних країн світу стала очевидною для більшості товариств, що беруть участь у виробництві й використанні знань.

Назріла необхідність визначення кардинально інших підходів, які змогли б задовольнити зростаючі потреби в поширенні й одержанні нових знань і водночас забезпечити баланс інтересів у правах інтелектуальної власності.

Таким новим підходом стала концепція, що одержала широку популярність, під назвою "ініціатива відкритих архівів" (Open Archives Initiative – OAI) [10]. Відзначимо, що термін "архів" у цій вживається в більш специфічному, ніж традиційне, прийняте в архівній справі, значенні: під архівом тут розуміється сайт, що зберігає інформацію у відкритому мережевому доступі.

Дослідженням даної проблеми займалися багато дослідників. В працях Шрайберга Я. Л. вказано, що наукові комунікації у світі зазнають серйозного впливу з боку Інтернет-технологій, що дозволили вирішити цілу низку проблем цих комунікацій. Всесвітня мережа Інтернет надає можливість науковцям зробити результати їхніх досліджень доступними всім, всюди та повсякчас [7].

Це стосується статей у наукових журналах, незважаючи на те, чи передплачують бібліотеки ці журнали, чи ні. А також інших різновидів наукових публікацій – доповідей на конференціях, дисертацій, звітів про дослідження. Таку можливість називають відкритим доступом (Open Access).

Науковці публікують результати своїх досліджень щоб засвідчити свої права на ці дослідження та надати можливість іншим дослідникам ґрунтуватися на вже досягнутих результатах. Якщо ці публікації виходять як статті в журналах, то лише обмежене коло читачів може ознайомитись з

ними. Отже, дослідники не завжди вчасно дізнаються про важливі для них статті і не завжди мають можливості доступу до них. Відкритий доступ змінює цю ситуацію.

Земсков А. І. наголошує, – основна причина, що примушує авторів розміщувати твори у відкритому доступі – боротьба за збільшення індексу цитування [3].

Вчені ТНТУ підкреслюють: дослідження, як такі, оплачуються дослідницькими фондами, тому опублікована стаття – це швидше звіт про виконану роботу, аніж об'єкт доходу. Чим більше використовується, цитується стаття, чим більше посилань робиться на неї і чим більше робіт ґрунтується на ній – отже, тим краще для дослідження та кар'єри самого дослідника [6].

Ірина Кучма вказує на такі переваги відкритого доступу: “Open Access” забезпечує повсюдний доступ до знань і таким чином, може служити одним з рушіїв розвитку науки; завдяки зменшенню зовнішніх витрат відкривається значний потенціал для заощадження коштів державних установ, громадян та спонсорів; забезпечення успішного зберігання інформації – забезпечення якості й належне впорядкування; підвищення індексу цитування окремого науковця і, як наслідок, підвищення рейтингу навчального закладу, в якому він працює [4, с. 65].

Серед великої кількості визначень, Кліфорд Лінч виділяє два основних підходи в розумінні інституційного репозитарію:

- IP як цифрова колекція, зібрання і зберігання інтелектуальних продуктів однієї чи декількох університетських спільнот;
- IP як набір сервісів, які університет пропонує членам своїх спільнот для управління і розповсюдження цих цифрових матеріалів.

Насправді, час і досвід показали, що IP є поєднанням цих двох частин.

Цілями нашого дослідження було дослідження стану і перспектив формування інституційних репозитаріїв в Україні.

Завдання дослідження: визначити поняття цифрового репозитарію; розглянути міжнародний досвід використання цифрових репозитаріїв та сучасний стан формування інституційних репозитаріїв в Україні.

Університети і дослідницькі установи повинні: розвивати власні інституційні політики та стратегії щодо вільного доступу до повних текстів відрецензованих наукових результатів учених університету та можливість доступу до них, пошуку та використання будь-якими потенційними користувачами через Інтернет для підвищення наукової, соціальної та економічної значимості наукових досліджень. Створювати, розвивати з цією метою інституційні репозитарії та журнали відкритого доступу. Сприяти вільному використанню такої інформації для досліджень, навчання тощо.

Відкрите опублікування в електронній цифровій формі суттєво збільшує ризик несанкціонованого використання творів недобросовісними користувачами мережі Інтернет.

Та через недосконалість законодавства у плані захисту інтелектуальної власності, особливо при використанні сучасних інформаційних технологій, здійснюючи публікацію результатів своєї роботи в Інтернеті, слід дотримуватись певних правил, що унеможливають або ускладняють несанкціоноване використання чужої інтелектуальної власності.

За класифікацією Т. Brody, до основних способів захисту мережевих публікацій слід віднести:

- попереднє опублікування статті в паперовому варіанті в одному з періодичних видань чи збірників (найпростіший і надійніший варіант за умови, звичайно, що дата публікації передує даті появи контрафактного екземпляра);
- засвідчення у нотаріуса дати створення статті (цей спосіб захисту здійснюється шляхом нотаріального завірення роздруку підготовленої статті із вказуванням дати й автора твору);

- інший спосіб засвідчення самого факту існування статті на певну дату (наприклад, можна відправити самому собі звичайний лист, поштовий штемпель на конверті й буде підтвердженням);
- програмно-технічний захист (мається на увазі використання програми, призначеної для захисту в мережі прав і законних інтересів авторів електронних публікацій, шляхом відображення публікацій способом, що ускладнює їх копіювання і/або інше несанкціоноване розмноження, модифікацію);
- суспільні заходи моральної дії на порушників авторського права (наприклад, робота Інтернет-суду, результати роботи якого з'являються на «дошці ганьби» в Інтернеті: на ній «вивішуються» імена осіб, що вчинили плагіат, а також назви сфабрикованих та оригінальних творів) [8].

За даними Digital Repository Infrastructure Vision for European Research (DRIVER) [9] безумовними лідерами щодо впровадження інституційних репозитаріїв є Великобританія, Німеччина та Нідерланди. Наукові комунікації у світі зазнають серйозного впливу з боку Інтернет-технологій, що дозволили вирішити цілу низку проблем цих комунікацій. Всесвітня мережа Інтернет надає можливість науковцям зробити результати їхніх досліджень доступними всім, всюди та повсякчас.

В грудні 2005 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову „Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні“, у якій відкритий доступ названий одним із пріоритетів розвитку інформаційного суспільства в Україні: „забезпечення відкритого безкоштовного Інтернет-доступу до... ресурсів, створених за рахунок коштів Державного бюджету України» [1]. Це фактично один з перших прикладів державних рішень в галузі відкритого доступу до наукових публікацій в світі!

Асоціація Європейських Університетів у 2008 р. теж засвідчила важливість Відкритого доступу для сучасних університетів, і рекомендує наступне:

- Університети повинні розвивати інституційні політики та стратегії щодо контролю за якістю результатів досліджень (в т.ч. через статті) для ширшого їх розповсюдження, максимізації їхньої бачення, доступності та наукового впливу.

- Для досягнення цього найкращим є створення інституційного репозитарію чи участь у спільному (міжуніверситетському) репозитарії. ІР мають враховувати найкращий досвід (враховуючи рекомендації DRIVER та подібних проектів), бути сумісні з OAIPMN протоколами, бути інтероперабельними...

- Університетські інституційні політики мусять вимагати від дослідників самоархівування їхніх наукових публікацій

- Університети повинні включати питання захисту авторських прав в свої системи управління (intellectual property rights (IPR) management). Відповідальність університету – інформувати дослідників про прозору та зрозумілу систему копірайтів... [2, с. 45].

На думку вчених та дослідників Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя, інституційні репозитарії за своєю організацією та структурою мало чим відрізняються від інших типів веб-архівів і за своєю суттю збігаються з відкритими архівами та рухом відкритого доступу (Open Access). Інституційні репозитарії (ІР) мають не дуже довгу історію [5, с. 3]. В теперішньому розумінні і значенні цей тип архівів став розглядатися лише з 2000 року, коли університети почали пропонувати власні послуги в управлінні та розповсюдженні своїх цифрових матеріалів. Зараз ІР розвиваються відповідно до потреб науковців і професорсько-викладацького складу університетів, змін в електронному науковому видавництві та технологіях цифрового збереження інформації.

Розвиток ІР в Україні є продовженням мережевої інформаційної революції і відображає динаміку наукових індивідуальних інновацій, що постійно змінюються, інституційний прогрес та еволюцію наукової діяльності в різних галузях знань. ІР в Україні виникли як нова стратегія, що

дає можливість університетам використовувати серйозні системні засоби для прискорення змін, що мають місце в системі знань та науковій комунікації, яка рухає університети за межі їх відносно пасивної ролі (що склалося історично) видавців у модернізації наукового видавництва. IP забезпечують критичну складову в реформуванні системи наукової комунікації, що розкриває доступ до досліджень, підтверджує контроль над ними науковою спільнотою, підвищує конкуренцію та знижує монопольну владу журналів. А також підвищує значимість університетів і бібліотек, що підтримують інституційні репозитарії. IP мають високий потенціал служити реальними показниками якості університетів, демонструвати наукову, соціальну та економічну значимість дослідницьких робіт і, таким чином, демонструвати статус та суспільне значення університетів [6].

Ціна онлайн зберігання ресурсів постійно знижується, що робить створення IP ще більш можливим і доступним. Досить розвиненими є і стандарти, що використовуються при створенні цифрових архівів. Діють чи вже реалізовані багато успішних проектів IP, і їх кількість постійно збільшується. Все нові країни долучаються до цього руху.

Інституційні репозитарії в Україні є вимогою часу. Все більше українських університетів стають центрами серйозних наукових досліджень і визначають себе як науково-освітні інституції. Однак в Україні не вистачає інформаційних працівників, які б мали досвід у створенні інституційних репозитаріїв. Фахові зібрання, конференції, семінари і т.п. є важливими для вивчення такого досвіду.

За даними OpenDOAR [11], в Україні налічується 25 інституційних репозитаріїв:

1. ARRChNU – інституційний репозитарій Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича;
2. CEEMAR – Central and Eastern European Marine Repository;
3. E-archive DonNTU – електронний архів Донецького національного технічного університету;

4. eDonNUIR – електронний архів Донецького національного університету;
5. eKhNUIR – електронний архів Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна;
6. eKMAIR – електронний архів Національного університету „Києво-Могилянська академія“;
7. ELARTU – архів електронних матеріалів ТНТУ імені Івана Пулюя;
8. ELibUkr-OA – мультидисциплінарний відкритий електронний архів для науковців України;
9. eIONUar – електронний архів-репозитарій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;
10. eSSUIR - електронний архів Сумського державного університету;
11. eUABIR - електронний архів Української академії банківської справи Національного банку України;
12. АНТРОПОС – ΑΝΘΡΩΠΟΣ – відкритий архів Центру гуманітарних досліджень ЛНУ ім. Ів. Франка;
13. Архів Міжнародного фонду “Відродження”;
14. Відкритий електронний архів громадянського суспільства;
15. eSevNTUIR – репозитарій Севастопольського національного технічного університету;
16. Електронний архів Інституту Біології Південних Морів НАН України;
17. Електронний архів книг програми «Проект перекладів» Міжнародного фонду «Відродження»;
18. Електронний архів Національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут“;
19. Електронний науковий архів Науково-технічної бібліотеки Національного університету „Львівська політехніка“;
20. Житомирський державний університет імені І.Франка;

21. Інститут біології південних морів;
22. Інститут програмних систем;
23. Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка;
24. Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України;
25. Харківська національна академія міського господарства.

Вони охоплюють як вищі навчальні заклади, так і бібліотеки та громадські організації (рис 3.2.2 – рис 3.2.4).

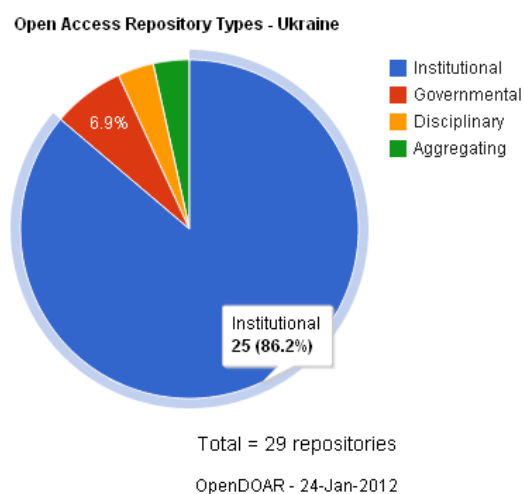

Рис 3.2.2 Типи інституційних репозитаріїв в Україні

Джерело: Open Directory Open Access Repositories [electronic resource]. – Way of access: URL: <http://opendoar.org/> – Title from the screen.

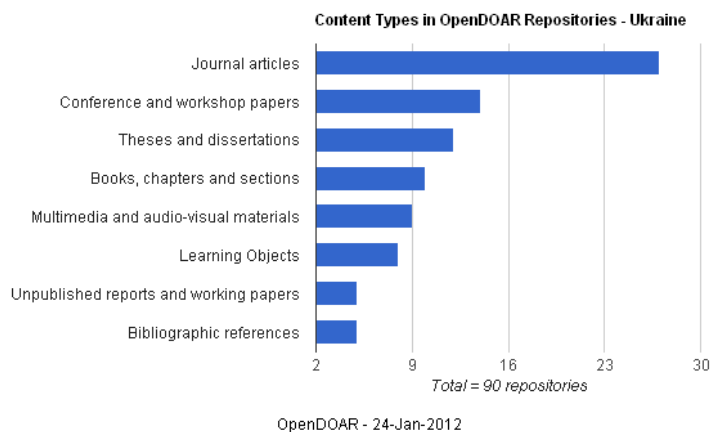

Рис 3.2.3 Наповнення інституційних репозитаріїв в Україні

Джерело: Open Directory Open Access Repositories [electronic resource]. – Way of access: URL: <http://opendoar.org/> – Title from the screen.

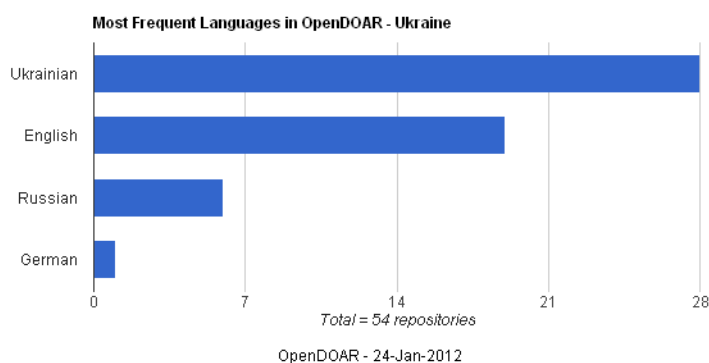

Рис 3.2.4 Мови документів в інституційних репозитаріях України

Джерело: Open Directory Open Access Repositories [electronic resource]. – Way of access: URL: <http://opendoar.org/> – Title from the screen.

В Україні, як і в усьому світі, зберігаються тенденції щодо збільшення кількості репозитаріїв відкритого доступу (рис 3.2.5).

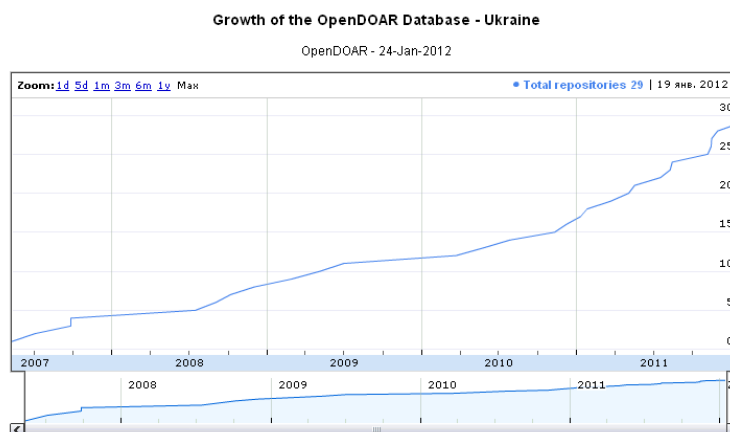

Рис 3.2.5 графік росту кількості інституційних репозитаріїв в Україні

Джерело: Open Directory Open Access Repositories [electronic resource]. – Way of access: URL: <http://opendoar.org/> – Title from the screen.

Роблячи висновки, варто зазначити, що розвиток ІР в Україні є продовженням мережевої інформаційної революції і відображає динаміку наукових індивідуальних інновацій, що постійно змінюються, інституційний прогрес та еволюцію наукової діяльності в різних галузях знань.

ІР в Україні виникли як нова стратегія, що дає можливість університетам використовувати серйозні системні засоби для прискорення

змін, що мають місце в системі знань та науковій комунікації, яка рухає університети за межі їх відносно пасивної ролі (що склалося історично) видавців у модернізації наукового видавництва.

Такий процес надзвичайно актуальний для вітчизняних ВНЗ, оскільки сприяє поширенню доступу до наукових праць та підвищення рейтингу університету.

І тому, відкритий доступ до наукової інформації трансформує уявлення про розвиток наукової комунікації в цілому, забезпечуючи нові якісні можливості.

Список використаних джерел

1. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : постанова Верховної Ради України від 01.12.2005 № 3175-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 604.

2. Библиотеки и университеты в электронно-информационной среде: первые шаги на пути от информационного общества к обществу знаний : ежегодный доклад конференций «Крым» // КПС. – 2008. – № 3. – С. 12-63.

3. Земсков, А. И. Системы открытого доступа к информации: причины и история возникновения / А. И. Земсков, Я. Л. Шрайберг // Научные и технические библиотеки. – 2008. – №8. – С. 18-26.

4. Кучма, І. Відкритий доступ до науково-освітніх інформаційних ресурсів / І. Кучма // ДУХ і літера. – № 19. – 2008.– С. 80-91.

5. Робота з інституційним репозитарієм ELARTU : методичні рекомендації / О. К. Шкодзінський , Г. Я. Онисько , С. О. Костишин , С. Р. Дубик , С. М. Войт. – Тернопіль : ТДТУ, 2009. –7 с.

6. Тернопільський державний технічний університет імені Івана Пулюя [Електронний ресурс] : матеріали семінарів // Проблеми авторського права при електронній публікації у відкритому доступі : семінар 3 : для викладачів, аспірантів, студентів. – Тернопіль, 2009. – Режим доступу : [http : // elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/226](http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/226), вільний. – Назва з екрана.

7. Шрайберг, Я. Л. Модели открытого доступа: история, виды, особенности, терминология / Я. Л. Шрайберг, А. И. Земсков // Научные и технические библиотеки. – 2008. – № 5. – С. 24-26.

8. Brody, T. The Effect of Open Access on Citation Impact. National Policies on Open Access (OA) Provision for University Research Output: an International Meeting / T. Brody, H. Stamerjohanns, [et al]. – Southampton. 2004. – 19 February.

9. DRIVER [Electronic resource]. – Way of access : [http : // www.driver-support.eu/national/index.html](http://www.driver-support.eu/national/index.html), free. – Title from the screen.

10. Open Archives Initiative OAI. – [Electronic resource]. – Way of access: www.openarchives.org, free. – Title from the screen.

11. Open Directory Open Access Repositories [Electronic resource]. – Way of access : URL : [http : // opendoar.org/find.php?format=charts](http://opendoar.org/find.php?format=charts) . – Title from the screen.

Анотація

Стаття містить інформацію щодо теоретичних засад вивчення поняття цифрового репозитарію. Показаний міжнародний досвід використання цифрових репозитаріїв; сучасний стан формування інституційних репозитаріїв в Україні. Перша і мабуть найголовніша вигода від участі в проектах інституційних репозитаріїв для науковці – це збільшення розповсюдження індивідуальних досліджень і таким чином зростання впливу та цитування досліджень (спеціальні дослідження показують, що цитування наукових робіт, які розміщені у вільному Інтернет доступі зростає в декілька разів). Досліджені вигоди університету від створення IP – реформування системи наукової комунікації університету, підвищення якості університету, його значимості і, тим самим, статусу та суспільного значення.

Ключові слова: «відкритий доступ», «електронний журнал», «електронна публікація», «інституційний репозитарій», «інформаційне

суспільство», «масив публікацій», «мережева цифрова бібліотека», «репозитарій».

Аннотация

Статья содержит информацию о теоретических основ изучения понятия цифрового репозитария. Показан международный опыт использования цифровых репозитариев; современное состояние формирования институциональных репозитариев в Украине. Первая и пожалуй самая выгода от участия в проектах институциональных репозитариев для ученые - это увеличение распространения индивидуальных исследований и таким образом рост влияния и цитирования исследований (специальные исследования показывают, что цитирование научных работ, которые размещены в свободном Интернет доступе возрастает в несколько раз). Исследованы выгоды университета от создания ИР - реформирование системы научной коммуникации университета, повышения качества университета, его значимости и, тем самым, статуса и общественного значения.

Ключевые слова: «открытый доступ», «электронный журнал», «электронная публикация», «институциональный репозитарий», «информационное общество», «масив публикаций», «сетевая цифровая библиотека», «репозитарий».

Summary

This article contains information about the theoretical foundations for the study of the concept of a digital repository. Showed the international experience of digital repositories; current state of the formation of institutional repositories in Ukraine. The first and perhaps most important benefit of participation in projects of institutional repositories for researchers - is the increase in distribution of individual research and thus increase the impact and citation studies (special studies show that the citations of scientific papers that are housed in free Internet access is growing several times). Investigated the benefits of a university IP - reform of scientific communication of the University, improving the quality of the

university, its significance and, thus, status and social importance.

Key words: "open access", "electronic journal", "online publication", "institutional repository", "information society", "array of publications", "Networked Digital Library", "repository".